

testet öltött egy hosszabb távú kutatási projekt formájában. [Valószínűleg az 2025-ös Jókai-év csak erősíteni fogja, és még jobban láthatóvá teszi ezt a folyamatot.] A Mikszáth-kutatással kapcsolatban hasonló jelek egyáltalán nem láthatók.

„Nem könnyű megmondani, miért érzünk bizonyos kérdésfeltevéseket terméketleneknek, másokat pedig termékenyeknek egy-egy adott pillanatban” – jegyzi meg Takáts József 1997-ben [388.]. Hasonló a helyzet a szerzőkkel, egyes életművekkel kapcsolatban is. Sok-sok összetett tényező állhat a háttérben annak, ha egy adott pillanatban például kevésbé érezzük megszólíthatónak Piliinszky János költészetét, de olthatatlan vágyat érzünk Juhász Ferenc rehabilitációjára – és hasonlók. Noha magyarázatkísérleteim szükségszerűen esendők, néhányat mégis megfogalmaznék Jókait illetően. A narratív sokszínűségnek azokat az izgalmait, amelyek a Mikszáth-olvasást is előrelendítették egykoron, idővel a Jókai-kutatók is meglátták a nagy mesélő kevésbé ismert vagy ritkábban elemzett műveiben; a laptulajdonosként, szerkesztőként, valamint a magyar tárcaregény és novellairódalom megteremtőjeként újrafelfedezett Jókai ténykedése hálás terepet jelent az újabb sajtó- és médiatörténeti kutatásoknak; Jókai kozmopolita karaktere, korabeli európai népszerűsége és az életmű műfaji-műnemi sokfélesége jobban illeszkedik a mai nemzetköziesítési harc és a kurrens kutatási trendek kulcsszavaihoz (fordítás, transzfer, adaptáció, intermedialitás stb), s az sem hallgatható el, hogy a kortárs magyar prózának is kirajzolódni látszik egy olyan vonulata, amely visszafordulást mutat a 19. századi „nagy történeteket” mesélő regénytípushoz. Biztosan vannak ennél megfoghatatlanabb okai is a jelenlegi látképnek, de ezúttal ennyi jutott eszembe.

A fentiek miatt úgy vélem, alighanem Mikszáth ma kevésbé alkalmas arra, hogy spontán módon újra „divatba jöjjön”, de bízni lehet abban, hogy a *Mikszáth Kálmán emlékezete* – és Császtvay Tünde rövidesen megjelenő Mikszáth-monográfiája – legalábbis a szűkebb szakmát felrázza. [Osiris]

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Nyugtalanító Csokonai-kérdések

BORBÉLY SZILÁRD: „NYUGSZOL A' NYÁRFÁKNAK LENGŐ HÍVÉSÉBEN”. TANULMÁNYOK CSOKONAIRÓL

Készül az életműsorozat, még mindig nehéz elfogadni, hogy készülhet, hogy textológiai-filológiai döntéseket kell hozni a szövegek megjelentetésének módjáról, a kérdéses helyekről másoknak, szakembereknek kell döntenie, talán más jellegű, de olyan szövegfilológiai problémákat kell megoldaniuk, mint egykor a költők-írók-drámaírók szövegeit sajtó alá rendező Borbély Szilárdnak. Ugyanakkor az életmű konferencia tárgya, elkezdődött és valószínűleg még sokáig fog tartani a szerteágazó munkásság feldolgozása, értelmezése, rendszerbe, később talán monográfiába konvertálása. Ebben a munkásságban jelentős szerep jut majd az irodalomtörténész Borbély Szilárdnak, hozzá kötődik ez a könyv, a Csokonairól szóló tanulmányok gyűjteménye, melynek a sajtó alá rendezői [Debreczeni Attila mint szerkesztő, Szilágyi Márton mint

lektor és szöveggondozó és Debreczeni-Veisz Bettina mint aki a sajtó alá rendezésben segített) zavarba ejtő címet adtak.

Tekintsünk most el attól, hogy segít a borítókép, mely egy 18. század óta ismert, ikonikus sírhoz kapcsolja az idézetet, hiszen, ha ezt nem vesszük figyelembe, feltehető a kérdés: kinek állít emléket ez a kötet ezzel a címmel? Borbély Szilárdnak, Csokonai Vitéz Mihálynak? Mindkettőjüknek? Vagy mindkettőjük mintájának, annak a Rousseau-nak, akinek sírja nemcsak a borítón látható, hanem még két reprodukcióban a kötet záró tanulmánya után is, és akiről Csokonai írta ezeket a szavakat, amelyeket Borbély Szilárd a kötet legvégén idéz? Persze Rousseau-Russzó mintaként való megnevezése máris csalás, hiszen amikor Csokonai a *Halotti versek*ben leírja ezeket a sorokat, nem egy költői életút lehetséges mintáját idézi meg, hanem egy szimbolikusan értelmezett Rousseau-jelenség kulturális közhellyé vált jelölőjét – állapítja meg Borbély Szilárd. Nem az életút konstrukciójában fontos tehát a minta és a kontextus, hanem a *halotti arc* megteremtésében, olyan poétikai létrehozásában, amelyik az epitáfiumok ismert keretét felhasználva tudatosan teremt halott mást önmagának – erre Csokonai többször is kísérletet tett, olvashatjuk ugyancsak a záró tanulmányban. Máshol viszont azt olvassuk, hogy a szerzői életút konstrukciója a romantika előtti szerzőktől, így Csokonaitól is távol állt, nem vett részt a szerzői funkció által való szövegvilág, szöveggörpusz tudatos alakításában, amelynek lényege a szerzőre fókuszált olvasás, a szövegekbe kódolt szerzői pozíció megalkotása, az életrajzzal való intertextuális összeolvasás [18.]. Érezhető némi feszültség a két megállapítás között, ami ugyanakkor a kötet szervezőelvévé is tehető, illetve fő megoldandó kérdéseként is megfogalmazható: mennyire lehet sikeres kísérlet monográfiát írni egy olyan alkotói életműről, mely sokszor ellenáll a referenciális olvasatnak, a valamikor élt alak pedig nem mindig hagyott történeti forrásként értékelhető nyomokat maga után. Illetve nyomként értékelhető-e egy olyan szöveg, amelynek beszélője folyamatosan különféle mintákat használ önmaga megteremtésére?

A kötet – ahogyan alcíme is jelzi – nem monografikus igényű, a szerző maga is többször hangsúlyozza ezt [pl. célja, hogy az életrajz megírásához szolgáltasson módszertani megfontolásokat; nem kíván koherens, zárt módszertani ajánlatot megfogalmazni; ezek az írások egyszerre műhelytanulmányok, illetve egy alakulóban levő monográfiához szolgáltatók forrástanulmányokat; előkészítésként Csokonai életét mint az életrajzi textualizálással kapcsolatos kérdések vizsgálatának hálás terepét kutatja]. Habilitációs dolgozatnak készült 2013-ban, ilyenként korábban megírt tanulmányok összeszerkesztésének is tekinthető, amelyekből viszont markánsan kirajzolódnak azok a fő problémakörök, melyek több évtizeden keresztül foglalkoztatták Borbély Szilárdot. Akkoriban párhuzamosan készült három Csokonai-monográfia: a két elkészült [Debreczeni Attila és Szilágyi Márton munkái] az elkészülésükkel, lezárásukkal és publikálásukkal olyasmit is jelezhet, hogy egy nem kiteljesedett életműről is lehet teljességre törekvő, átfogó jellegű monografikus munkát írni. Borbély Szilárd beadott habilitációs dolgozata mintha ezt vonná kétségbe. Az előszót jegyző Szilágyi Márton és az utószóban pályáívet rajzoló Debreczeni Attila is vissza-visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy ez a munka nem befejezett, nem lezárt, nincsenek megoldva kérdéses pontok, hogy ebben a szerző sok esetben nem is kutatása tárgyáról, hanem inkább magáról beszél. Ha viszont arra gondolunk, amit Debreczeni Attila személyes

emlékekre hivatkozva megemlíti az utószóban, hogy Borbély Szilárd egyre inkább szűkösen érezte az irodalomtörténeti kereteket és hiábavalónak az értelmezést, akkor talán szükségtelen a magyarázat – nem csupán korai halála miatt ilyen ez az anyag, hanem mert mivoltával jelzi írója dilemmáit, mely dilemmákkal a recenzens is azonosulni tud bizonyos tekintetben: Csokonai életútjának, a valóságos ember múltjának rekonstrukciójából, valamint a szövegek életútra való olvasásából nem kaphatunk egészet, hiszen Csokonai halála éppen úgy hatott az addigi életműre, mint Borbély Szilárd halála saját, félbehagyott munkáira. Debreczeni Attila úgy látja, hogy a kötet szerzője a régi legendák helyett új legendákat hoz létre, a sajtó alá rendező Szilágyi Márton pedig filológiailag pontosná kívánja tenni ezeket az új legendákat, miközben elismeri, még a szakemberek számára is torokszorító érzés az elemzéseket olvasni, mert önkéntelenül összeolvassuk Borbély Szilárd saját vívódásait a Csokonairól írottakkal. Ezt a szorongató érzést talán át lehetne alakítani valamilyen termékeny újraolvasásba, hisz nem véletlen, hogy szinte tíz év telt el a szerző halála és a könyv megjelenése között. Éppen az időbeli távolság teszi lehetővé, hogy tényleg úgy olvassuk ezt a könyvet, hogy nem csupán Csokonaira vagyunk kíváncsiak, hanem a Borbély Szilárdot nyomasztó problémákra is. Ő úgy látta, hogy rögtön Csokonai halála után elkezdődött az élet elbeszéléséhez alkalmas és méltó egyetlen narratíva kidolgozása és rögzítése: a szerzői biográfia formájában [19.], és éppen ennek a törekvésnek a sikertelenségét jelzik azok a viták, amelyek ezt a törekvést övezték. Ezt jelzi talán éppen az is, hogy milyen sok típusú, különböző módszertanokat használó monográfia született Csokonairól, és mégse mondhatnánk senkinek, aki új módszertani meglátások felől kezdene egy újabb megírásába, hogy ne tegye. A Borbély Szilárd-féle változatnak talán éppen ez a tétje: hogyan tudunk két életművet egymásra olvasni, szét tudjuk, egyáltalán szét akarjuk-e szálazni a problémaköröket, vagy pedig átadjuk magunkat annak a bizonytalanságnak, hogy nem tudjuk, amit olvasunk, az még Csokonairól szól-e, vagy pedig a Csokonait megérteni kívánó Borbély Szilárdról.

A könyv szerzője több olyan problémát is megnevez, ami hátráltatja Csokonai életművének átfogó magyarázatát és életrajzba szervezését. Ezek mindegyike fejezetkonstruáló szerepet képes magára öltetni, az így létrejött három nagy egységből áll össze az a textus, mely a Borbély–Csokonai-dilemmákat hordozza. Ha csupán a címetek vennénk figyelembe, a hagyományos monográfiáirás struktúrája rajzolódna ki, ahol a családtól indítunk, és a művek értelmezésével vagy akár a halállal zárjuk az életút-rekonstrukciót. Az első – meglepően terjedelmes – egység a *Város – család – karakter* címet viseli, de az itt olvasható tanulmányok sem egy biografikusan szervezett időbeli és logikai rendet követnek, hanem arra kérdeznak rá, hogy lehetséges-e egy konkrétan behatárolható időintervallumban történő élet szöveglenyomatainak, illetve a Csokonai élete jelentette időszak küszöbpontjain vissza- és előrenyúló jelentések elő- és hatástörténetének újírása [14.]. Ebben a részben főleg az előtörténetre helyeződik a hangsúly, Debrecen mint a szerzői életutat még a múltjával is alakító, nem ritkán domináló város, a szülők és azok városbeli státusa, a rokonság megléte vagy hiánya ebben a könyvben nem öncélú történeti-filológiai nyomozás látszatát keltik, hanem a fejezet utolsó tanulmánya felé terelik az olvasó figyelmét, melynek fő kérdése, hogy ki hozza létre, milyen eszközökkel a karaktert: az egykor

élt individuuum múltja, önmaga, kortársai emlékezete vagy a halál utáni textualizált emlékezés. A nádas házban lakó kozmopolita önmagában is erős identifikációs címke lehet, Borbély Szilárd viszont plasztikus városleírásával, a városi szabályok és rendszerek között boldogulni kívánó polgárok bemutatásával, illetve annak tudatosításával, hogy még a debreceni civis polgári státus sem adatott meg Csokonai számára, és az erre vonatkozó kijelentései történetileg nem igazolhatók [státusára, jogállására való tekintettel sohasem lett Debrecen polgára, sem civis, sem concivis, csupán *lakós* volt anyjánál, 74.], a történeti Csokonai személyének konstruált voltára irányítja a figyelmet. Kijelentései gyakran retorikai jellegűek, valóság – függetlenül attól, hogy az még csak nem is idealizált valóság – nincs mögöttük. Szerinte részben ez magyarázhatja folyamatos utazásait, helykeresését, nyugtalanságát. Részben viszont az egykor élt individuuum és a konstruált karakter vagy jellem közötti diszcrepanciára hívja fel a figyelmet. Korábban az Árkádia-pert főleg az Árkádia hermeneutikai jelentése körüli viták felől vizsgálták, ő a vita két másik lényeges mozzanatára fókuszál, különösen pedig Csokonai karakterére és annak megítélésére. A karakter megteremtésével már maga Csokonai is küszködött, Borbély szerint magáról képet, nyelviileg megalkotott önképet kívánt felmutatni, ezért távolságteremtésre kényszerült önmaga esetlensége és az utókorra hagyni kívánt költő perszóna között. Halála után viszont mások foglalják szövegbe jellemét, alakját, először a halotti beszédek, versek, epitáfiumok és Kazinczy nekrológja. Pedig a jellem mindig talányos, folyamatosan interakciók eredménye, a felsorolt szövegek viszont hagyományokat követnek és textusokból hoznak létre egy emlékezésre méltó alakot, aki független attól, amilyen valójában volt, de még attól is, akinek láttatni kívánta magát. Csokonai saját énformalása is a korszakban uralkodó minták határait feszegette, ennek bizonyításához Borbély Szilárd szöveg-hálózatot hoz létre és mutat be, amellyel alátámasztja, hogy Csokonai az énformaláshoz olyan nyelvi alakzatokat használt, amelyek ignorálták a társadalmi viszonyokat, a polgári társaságot leíró rendet. A kozmopolitizmus és a diogenészi szerepkör az, amiben az öndefiníció megragadható, a tanulmányt és a fejezetet viszont Borbély a szerepkörök lehetetlenségével zárja, amivel az értelmezésnek való ellenállást és a választott szerepminták kudarcosságát is demonstrálja: „A morálteológia és a polícia által uralt korban Diogenész alakja nem lehetett követendő példa, ahogy a kozmopolitizmus fogalma is hamarosan jelentősen átértelmeződik majd.” [116.]

Ma fordítottként képzeljük el a folyamatot, ezért is rögtön világos, hogy nem az életszerűség vagy az élet rekonstrukciója a célja a *Házasság – udvarlás – szerelem* című egységnek. A név jelentősége a szervezőlve az első tanulmánynak, amelyik Csokonai házassági kísérletéről szól. Az utókor sokat tett azért, hogy mindent tudni véljünk Csokonai Vitéz Mihály és Vajda Julianna állítólagos kapcsolatáról, miközben életrajzi források alig állnak rendelkezésünkre, a textusok sokaságával konstruált kép azonban makacs irodalomtörténeti hagyományként él, legyen szó akár a házassági kísérletről, akár a Lilla-versek értelmezéséről. Ahogyan már az első részben is a hiányok természetéről kezd gondolkodni Borbély Szilárd, úgy itt is az a fő kérdése, hogy mit mond nekünk Fábíán Julianna hallgatása. Fontossá válnak a nevek az egységnyitó tanulmányban, nemcsak amiatt, hogy milyen irodalmi minták alapján jön létre a Lilla név, hanem amiatt a zavar miatt is, ami a két komáromi nő, Vajda és Fábíán Julianna közös keresztnévéből adódik. Fábíán Julianna, aki még él akkor, amikor a Lilla-kötet

sikereket ér el, és amikor az utókor kedvére konstruálja a Csokonai-karaktert, Borbély Szilárd szerint lehet, hogy szándékosan nem kíván részt venni a textualizáló munkában. Végül is hallgatásával is lehet sokatmondó. Fókuszát helyezés történik a szerelmi költészet értelmezésében is. Bár a Lilla-dalok mint a valósággal történő konfrontáció és a tudatos szerkesztés példája több tanulmányban is megjelenik, Csokonai szerelmi teológiájának kidolgozását Borbély A' *Tsókok* című munkában látja, vélekedése szerint Csokonai szerelemfelfogása némi túlzással ettől kezdve változatlan marad. Ebben a szerelmi teológiában, ahogyan a cím is jelzi, a csók a szövegszervező középpont. A szöveg megértéséhez – ahogyan más Csokonai-textusoknál is rendkívül fontosnak látja – a mintaszövegek felkutatása és kontextusba helyezése visz közelebb. Ha így olvasunk, akkor könnyen bizonyíthatóvá válik, hogy már itt kidolgozott a szerelem és halál összefonódása, annak tézise, hogy a szerelem a halál által győzedelmeskedik, és a halál vállalása nélkül nincs igaz szerelem. A szerelmi dalok kötetbe szervezésekor tehát a koncepció már készen volt, ezért felelt meg ennek jobban a Rozália-történet végkifejlete, poétikailag viszont a halva élek és az élve megholt kettőssége erősítheti az élet szabályainak ellenálló textusok rendszerét.

Kontextusok textualizálása címet viseli a kötet harmadik terjedelmesebb egysége, és abból a problémából indul ki, hogy a művek értelmezése sok esetben azért nem segíti a Csokonai-életrajz megírását, mert a decentralizált, stabil és inherens szerzői pozíció nélküli szövegeknek nehéz létrehozni az életre mint textualizált fókuszra való vonatkoztatását. Ebben a fejezetben tehát olyan szövegeknek az értelmezése és valójában a kontextualizálása történik, amelyeknek legtöbb esetben létrejöttükkor konkrétsága, szituáltsága és informális értéke volt az adott kor kontextusában. A kiindulópont a *Tempefői*, amit tér és textus példajaként mutat fel, és konklúziója, hogy a darab térhasználata és a valós terek diszkrépanciájának tarthatatlansága lerombolja a szöveg terét, és ezzel ellehetetleníti annak textualitását is. A szövegvilágba betüremkedik a valóság, hogy feszültséget hozzon létre, a valós tereket pedig gyakran az első szövegegységhez való visszalapozással tudjuk felidézni magunkban. A valósághoz gyakran kötődik a kilátástalanság, ennek ellensúlyozásaként az egység tanulmányai egyre inkább a solennitas köré szerveződnek, hisz ez a korabeli ösztönművészeti esemény alkalmas lehetett arra, hogy a szöveg, a Csokonai által írott szövegek egy ünnepség, pompa keretén belül foglalják el kitüntetett pozíciójukat. A *Karnyóné* vagy a *Halotti versek* kontextusuk megrajzolása révén nyerhetnek újabb értelmet, és így válnak alkalmassá arra is, hogy elgondolkozzunk azon, milyen normákat sérthetett egyik vagy másik szövegnek a sajátos konstruáltsága a szabályok szerint szerveződő eseménysorokban.

A kötetet záró tanulmányokban kiemelt szerepet kap az idő és a vizuális emlékezet problémaköre. Az idő múlása és érzékelése szintén az alkalmatosságra írt *Újesztendei gondolatok* kontextusának megteremtésekor is az örökkévalóság felé tereli az olvasói figyelmet, ahogyan a vizuális emlékezet, a Rousseau sírjának felidézése a tihanyi „szigetet” nézvé is a halált helyezi fókuszba. A kötet utolsó tanulmányai szinte kivétel nélküli a halotti arc megteremtésének lehetőségeivel foglalkoznak a Csokonai-verseket értelmezvén, ami nem függetleníthető a halott testek és a rajtuk kívül is létező szellemek kettősségétől. Szépen összeér az idő–szerelem–halál hármas kérdésköre, bár ilyen című fejezete már nincs a kötetnek. A három kategória

Borbély–Csokonai-féle értelmezése antik szövegmintákat, teológiai hagyományt és valamilyen megmagyarázhatatlan sejtéseket hordoz, amelyek révén még az imitációs szövegalkotási korszakban is létrehozható egy egyéni rendszer. A rendszer megértéséhez természetesen ismerni kell a kontextust, ebben a megismerési folyamatban segít Borbély Szilárd kötete, mely természetesen szakszerű bibliográfiával zárul. Rousseau sírjával nyit és zár a kötet, az idézet – „nyugszol a’ nyárfáknak lengő hívesében” – mégis inkább nyugtalanságot okoz, a mintaválasztás, kontextuskeresés nyugtalanító feszültségét, és a meg nem válaszolt kérdések további gondolkodásra, olvasásra indítanak. (*Debreceni Egyetemi–Déri Múzeum*)

BIRÓ ANNAMÁRIA

Egy élet munkája

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS: *MINDIG VOLT EGY SZIGETEM. DARVASI FERENC ÉLETÚTINTERJÚJA*

Azon gondolkodom, vajon mit tenne Reményi József Tamás a helyemben: miféle kritikát írna egy jól ismert pályatársa végtelenül személyes könyvéről annak váratlan halála után? Mondana-e egyáltalán bármit is? Bizonyára nem szeretne nekrológot írni kritika helyett, nem szeretne „siratóasszonyként” szerepelni az irodalmi nyilvánosságban, miközben gyásza mély és valódi, de nem szeretne a könyv esetleges hibáiról vagy ellentmondásairól sem beszélni, hiszen az egyenesen méltatlan lenne, pláne alig néhány hónappal a tragikus esemény után. De az is nagy hiba lenne, ha emiatt nem beszélénk a könyvről, vagy csak illedelmesen, tiszteletköröket futva, holott egy számára láthatóan rendkívül fontos kötetéről van szó, amiben az egész életét, legalábbis annak szakmai részét tárja elénk. Ezt épp azzal becsülhetjük meg, ha gondolkodunk és vitatkozunk róla, ha megértjük az egykori dilemmáit, és kimondjuk, ha itt vagy ott rosszul döntött, ha feltárjuk e döntések okait. Hosszas hezitálás után döntöttem tehát úgy, hogy mégis megírom, mit is gondolok erről a könyvről, és az abból elénk táruló életről, egy elhivatott, felkészült, következetes és rendkívüli munkabírási irodalmár életéről.

Persze nemcsak ez a könyv áll rendelkezésünkre ehhez, hanem mindaz, amit Reményi több mint ötvenéves pályája alatt megírt, és ami főleg a folyóiratok lapjain olvasható. Önálló kötete ugyanis csak kettő jelent meg, két vékonyka válogatás a kritikáiból, az 1998-as *Sinistrától Ibusárig* és a 2007-es *Zsurnál*. Tarján Tamással közösen kiadott még egy műelemzés-kötetet és hét paródiakötetet is, de a munkáinak igen jelentős része láthatatlan és alighanem visszakereshetetlen. Hiszen az életmű részei az általa szerkesztett könyvek, sőt a rádióban elhangzott anyagok, a konferenciákon, könyvbemutatókon, díjátadókon elmondott beszédek, a díjak kuratóriumaiban előhozott érvek, de még a pályatársakkal folytatott szakmai beszélgetések, és a folyóiratoknál, mindenekelőtt a *Mozgó Világnál* és a *Magyar Naplónál* végzett szervező munkája is.

Az előttünk lévő könyvben Reményi a születésétől lényegében a halálig beszéli el az életét Darvasi Ferenc kérdései segítségével. Viszonylag sokat időz a gyerek- és